

ТАРАСЕНКО Галина Сергіївна,

д-р пед. наук, професор,

Вінницька академія безперервної освіти

ORCID ID: 0000-0001-9394-2600

Україна

ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ТЕХНОЛОГІЗАЦІЇ ЕКОЛОГО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В КОНТЕКСТІ ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ

Протягом трьох десятиліть (1992-2023) в Україні активно впроваджується наша авторська освітня технологія естетико-екологічного виховання дошкільників та шкільної молоді «Еко-Дивосвіт» (*всі права захищені*). Основні положення авторської освітньої технології відображені в наступних контентах: це низка методичних статей, посібників¹ і персональний сайт «Еко-Дивосвіт»² (гуманітарна екологія – педагогу), присвячений проблемам впровадження екологічної етики і естетики в освітній процес.

Стратегічний орієнтир авторської освітньої технології – це донесення до свідомості педагогів та дітей того факту, що природа:

- це *життя* в усіх іпостасях його вияву – фізичних і духовних;
- це активна, діяльна, цілісна і варіативна сила буття, яка знаходить вияв у життєтворчості;
- це самоцінний суб'єкт, мета і сенс існування якого міститься у ньому самому.

В систему ціннісних координат, які забезпечують екологічно виправдане ціннісне ставлення особистості до природи, входять наступні положення:

1 Тарасенко Г. С. Як навчити дітей милуватися природою. Початкова школа. 1992. № 11–12. С. 39–42; Тарасенко Г. С. Дивосвіт: уроки естетико-екологічної культури на матеріалах українознавства : посібник. К. : МПП Центр «Київ», 1995. 204 с.; Тарасенко Г.С. Дивосвіт: технологія естетико-екологічного виховання : посібник. 2-ге видання, із змінами. К. : Рута, 2000. 208 с.; Тарасенко Г.С. Паросток: методика гуманістичного виховання дітей засобами природи: посібник. Вінниця : РВВ БАТ «Віноблдрукарня», 2000. 192 с.; Тарасенко Г. С. Паросток: методика гуманістичного виховання молодших школярів засобами природи. 1-4 класи: посібник для вчителя. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. 144 с.; Тарасенко Г. С. Росинка: уроки любов'я природою : пособие для гувернеров и родителей. Сумы : ООО. Издательство «Антей», 2006. 111 с.; Тарасенко Г.С. Відкрийте дітям дивосвіт природи: poradnik для батьків з виховання душі і серця дитини. Вінниця, 2008. 240 с.

2 Персональний сайт «Еко-Дивосвіт» (гуманітарна екологія – педагогу). URL:<https://www.ekodyvosvit-tarasenko.com>

- природа має виключну вітальну (*vita – життя*) цінність, яка забезпечується не лише утилітарною значущістю, але й моральними та естетичними цінностями;
- духовно-естетична цінність природи забезпечується не лише категорією краси, але й категорією *виразності*, яка фіксує вияв внутрішньої сутності природних об'єктів і явищ через характерні ознаки;
- виразність природи обумовлена не лише її красою як станом абсолютної довершеності, а всією повнотою проявів життя як біологічного та естетичного феномена;
- підґрунтям естетичної оцінки природи є її *життєтворчість*, що виразно сублімується в характерних ознаках здорового і доцільного функціонування.

Такий критеріально-ціннісний підхід виключає категорію потворного із системи оцінок природи і водночас значно розширює межі її схвалення. Естетична цінність природи тісно пов'язана з іншими цінностями і обумовлює гуманний морально-ціннісний підхід до проблем взаємодії людини з природою, що народжує відповідні моральні норми;

- збереження життя, сприяння його розвитку – добро;
- байдуже, безпідставне знищення життя – зло;
- найкращий важіль морального самоконтролю в момент неминучості знищення життя – совість;
- найкращий прояв моральності відносно природи – альтруїзм як безкорисливе співчуття, здатність до самообмеження в ім'я блага природи, відмова від володіння і привласнення абсолютного права на інше життя.

Авторська освітня технологія естетико-екологічного виховання дошкільників та шкільної молоді «Еко-Дивосвіт» розроблена в контексті актуального напрямку розбудови освітнього простору – його гуманітаризації. Гуманітаризація освітнього простору по праву належить до провідних суспільних пріоритетів сьогодення. Оновлення української школи, перехід на компетентнісний вимір освіти, увага до інтеграції знань учнівської молоді і формування в неї емоційного інтелекту – все це є ознаками звернення суспільного мислення до проблеми «олюднення» змісту освіти на основі «адсорбції» загальнолюдських цінностей.

Гуманітарний (франц. *Humanitaire*; латин. *humanitas* – людяність, людська природа) – той, що належить до суспільних наук, які вивчають людину та її культуру. З нашого погляду, гуманітарний (підхід, предмет, знання тощо) –

це той, що заснований, передусім, на любові до людини, а не лише на знаннях про неї. Тому гуманітарний підхід до освітніх процесів означає не «озброїти знаннями» про людину, а «запалити духовний вогонь» у знаннях про неї.

За аналогією тлумачимо й гуманітарний підхід до природи. Він доповнює вивчення природи в контексті фундаментальних наук, надаючи цьому процесу цілісності, ціннісної ваговитості і гармонійної завершеності.

Гуманітарна екологія не конкурує з екологією як наукою в традиційному її розумінні вченими і громадськістю. Вона вивчає насамперед духовні цінності ставлення до природи. За допомогою методів гуманітарних наук – етики, естетики, культурології, етнографії, мистецтвознавства та ін. гуманітарна екологія відкриває філософський, етичний, естетичний, загальнокультурний, емоційно-образний виміри природи та інтегрує їх у свідомості людини. Гуманітарна екологія по-своєму досліджує причини деструктивного ставлення людей до довкілля і шукає надійні шляхи екологізації людського мислення, допомагає подолати відчуження людини від природи на засадах освоєння цінностей екологічної етики та естетики.

Авторська освітня технологія естетико-екологічного виховання дошкільників та шкільної молоді «Еко-Дивосвіт» покликана впроваджувати гуманітарну екологію в педагогічну практику. Ця освітня технологія вказує шляхи корекції світоглядних установок педагога на організацію взаємодії дітей з природою, допомагає формуванню у вчителя (вихователя) системи операційних умінь щодо інтеграції завдань естетичного та екологічного виховання дітей різного віку в контексті компетентнісного і діяльнісного підходів.

Авторська освітня технологія естетико-екологічного виховання допомагає дітям дошкільного і шкільного віку освоїти в доступних для віку межах етичні та естетичні принципи ставлення до природи, зокрема:

- цінність природного світу не залежить від користі для людини;
- багатство і розмаїття форм життя є найбільшою цінністю;
- люди не мають права зменшувати це багатство і розмаїття, крім випадків задоволення життєво важливих потреб;
- втручання людини в природний світ не повинно бути надмірним і агресивним;
- бути людиною – це значить відчувати, що саме ТИ відповідаєш за життя на планеті.

Розроблена освітня технологія передбачає етапність практичної реалізації на засадах врахування виховних можливостей цілеспрямованого сприймання

об'єктів природи як єдиного процесу наукового та естетичного її пізнання. Основою реалізації технології є певний алгоритм організації дитячої діяльності: набуття досвіду милування природою – художнє її пізнання через образи мистецтва – карбування гуманістичних орієнтирів ставлення до природи у власній творчості – допомога природі у трудовій діяльності.

У змістовому аспекті алгоритм реалізації освітньої технології передбачає покрокове включення дітей в естетико та екологічно спрямовану діяльність:

КРОК 1. МИЛУЄМОСЯ ПРИРОДОЮ. Цей етап роботи передбачає проведення хвилинок милування природою як своєрідної форми освітньої роботи і це не є простим спостереженням – скоріше, це захоплення і висловлення естетичної оцінки. Розпочинається така робота з вдалого пошуку локації завдяки попередньому визначенню педагогом естетичної своєрідності об'єкта милування. Такі хвилинки милування забезпечуть належну культуру сенсорного сприймання дітьми природи і подальше підняття оцінки на належний образний рівень.

Хвилинки милування мають наметі пробудити в дітей подив, захоплення, енергію співпереживання. Організація таких хвилинок можлива під час прогулянок і певною мірою відрізняється від екскурсії, оскільки збагачує дітей не стільки природничими знаннями, скільки емоційно-образним сприйняттям світу природи. Головним стратегічним орієнтиром такого контакту з навколишнім є активізація не лише інтелектуальної, а, перш за все, емоційно-чуттєвої сфери дитини. Задля цього варто забезпечити належну гнучкість сенсорного освоєння природи. Слід підносити дитяче сприймання на високий емоційно-образний рівень, вправно налагоджуючи оцінну діяльність школярів (вихованці) за умов використання певних словесних образів, музичних, пластичних імпрровізацій тощо.

Основні вимоги до проведення хвилинок милування природою.

- Тут має переважати не стільки номінативна, скільки емоційно-образна інформація про природу.
- Потрібно повсякчас турбуватися про активізацію чуттєвих аналізаторів дітей, забезпечуючи належну гостроту колірному зору, слуху, тонку диференціацію запахів, тактильних та смакових відчуттів (приклад установок на сприймання: якого кольору весна? Чим пахне літо? Назви звуки зими; знайди оксамитовий листочок; вгадай квітку за запахом; відшукай листочок навпомацки; знайди дерево за корою, назви ягідку за смаком тощо).

- Слід підносити дитяче сприймання на належний емоційно-образний рівень, вправно організовуючи оцінну діяльність вихованців.
- Варто вийти за межі статичного споглядання природи, надавши цьому процесу необхідного динамізму. У цьому значно допоможуть активні форми емоційно-естетичного пізнання природи (ігри, змагання, конкурси, трудові справи тощо).
- Педагогу слід турбуватися про потужну трансляцію власного ставлення до природи, забезпечуючи необхідне емоційне зараження.
- Не можна перетворювати милування у щоденні «чергові» вправління, тому милування доречно проводити «презентативно», тобто пов'язуючи його із своєрідним станом природи, як-от: листопад, перший сніг, ожеледиця, іній, відлига, льодохід, капіж, перші струмки, повінь, квітування садів, райдуга, мжичка тощо.

КРОК 2. БАЧИМО ПРИРОДУ В ДЗЕРКАЛІ МИСТЕЦТВА. Цей етап роботи передбачає залучення дітей та молоді до переживання художніх образів природи (літератури, музики, живопису, декоративно-прикладного мистецтва, театру та кіно), адже мистецтво є образною філософією природи. У надбаннях світового мистецтва міститься дорогоцінний віковий досвід взаємовідносин людини і природи. Кожний художник (поет, композитор, скульптор тощо) – великий природолюб, що пізнає світ швидше почуттями, ніж інтелектом. Для створення художнього образу природи лише спостережливості йому недостатньо. Художник не просто помічає чуттєві ознаки предмета або явища природи. Він відкриває через них внутрішнє життя природи, порівнюючи його з власним буттям.

Завдяки ефекту уподібнення, думки та почуття, навіяні мистецтвом, сприймаються людиною як власні. Це обумовлює довіру до естетичної інформації, яку передає мистецтво, а також допомагає перебороти первісне негативне ставлення до тих чи інших природних об'єктів, явищ. Отже, художній образ природи є екологічним за своєю суттю.

Вимоги до використання художніх образів природи в освітній роботі з дітьми та молоддю:

- Добір художнього матеріалу для занять має бути дуже ретельним. Надійні орієнтири для педагога – це яскравість відтворення природи в будь-якому виді народного чи професійного мистецтва, чітко окреслене ставлення митця до природи. Особливу увагу варто приділяти творам, зверненим до екосистем, яким загрожує найбільша небезпека (вода, повітря, червонокнижні рослини і тварини тощо).

- Звертаючись до художнього образу природи, педагогу потрібно знайти найголовніше почуття, яке він випромінює. Саме його й потрібно донести до дітей. Екологізувати дитячу свідомість – це не значить використовувати художній твір як «наочність» до повчальних міркувань про збереження природи. Діти повинні відчувати, що художній образ природи – це не просто ілюстрація чи її мертва копія, а, насамперед, почуття: подив, захоплення, співчуття, гнів, заклик чи будь-що інше. Наблизити дітей до смислу твору варто системою задалегідь продуманих питань. Ознайомлення з художнім образом природи не повинно стати монологом педагога. Плідною є тільки діалогічна форма. Саме вона спонукає вихованців до активного пошуку естетичної та екологічної суті образу природи.
- Говорячи з дітьми про мистецтво, не можна, звичайно, обминути аналіз художньо-виразних засобів, але в даному випадку він не є самоціллю. За зображенням дерева чи квітки дитина повинна побачити ту думку, відчувати ті почуття, заради яких вони дістали саме таке мистецьке втілення, а не інше. Під час ознайомлення з відтворенням природи в народних ремеслах не слід переобтяжувати увагу вихованців технічними подробицями. Краще звернути їх думку до національних коренів, символіки та художнього значення виробів, у яких народ споконвічно карбує свою любов до природи (декоративний розпис, вишивання, витинання та ін.).

КРОК 3. ВИРАЖАЄМО ТВОРЧУ ЛЮБОВ ДО ПРИРОДИ. Цей етап роботи планує включення дітей у різноманітні види творчого досягнення естетики природи: словотворчість (складання оповідань, казок, есе; віршування), музикування, хореографію, малювання, ліплення, вирізання, конструювання образів природи з різних матеріалів, фотографування, театр природи та ін.).

Організація творчості дітей на екологічні та близькі до них теми повинна враховувати дитячий потяг до яскравих нестандартних форм самовираження. Краса природи зобов'язує педагога до пошуку нових урочисто-піднесених ритуалів радісного спілкування з нею. Це повинно стати часом вільної самореалізації дітей, натхненних невичерпним різноманіттям виявів краси навколишнього світу. Такі форми залучення учнів до творчості повинні ґрунтуватися на небуденності, антиутилітаризмі людського ставлення до світу. Вони повинні допомогти дітям звільнитися від зайвого прагматизму і корисливості по відношенню до природи.

Цікавими формами дитячої творчості можуть бути театралізовані свята, ігри-подорожі, вікторини і просто творчі хвилинки («хвилинки-перлинки»), під час яких діти вчаться малюванню, ліпленню, словотворчості на теми природи, музикуванню голосом та на елементарних музичних інструментах щодо відтворення звукової палітри природи тощо.

Творчі хвилинки можуть бути вкраплені у будь-які уроки чи заняття з метою своєрідного художнього «опредметнення» дитячих почуттів до природи. Така форма роботи не повинна силоміць нав'язуватись учням (вихованцям) – потреба у творчому вираженні власного світовідношення повинна виникнути спочатку в дітей і лише потім стати предметом опікування педагога.

Творчі хвилинки на теми природи варто проводити раз на тиждень і не перетворювати їх на формальні вправляння. Атмосфера таких хвилин має бути невимушеною, доброзичливою, щирою. Не потрібно нав'язувати дітям конкретні завдання, а потім прискіпливо оцінювати результат їх виконання.

Організація творчості дітей на теми природи можлива за дотримання таких умов:

- забезпечити варіативність вибору дітьми виду творчої діяльності (словесної, музичної, графічної, предметно-пластичної тощо);
- створити належний емоційний фон для добровільного і якісного виконання дітьми обраних завдань;
- позитивно оцінювати всі без виключення творчі спроби учнів виразити своє ставлення до природи, стимулюючи дитячу видумку, фантазію, кмітливість;
- уникати негативних оцінок результату дитячої творчості, фіксуючи увагу дітей на щирих емоційних проявах автора.

Різноманітні творчі завдання, які пропонуються в межах конкретної творчої хвилини, варто об'єднувати за тематичним принципом, наприклад: Місяць і зорі; А вже ясне сонечко припекло; Земля-землиця; Хай вічно струмує вода; Шумлять дерева мого краю; Квіти – очі землі; Тварини – мої друзі; Снігопад; Осінній листопад; Чудо-райдуга; Наша річка; Рідне небо; Ліс-богатир; Щедре поле та ін.

КРОК 4. ДОПОМОЖЕМО ПРИРОДІ СВОЇМИ ДОБРИМИ СПРАВАМИ.

Цей етап роботи передбачає організацію трудових справ у природі, наприклад: Джерельце, Пташині їдальні, Колосок, Осіння комора, Наш квітничок, Друзі лісу, Юні садоводи, Лицарі землі, Зустріч птахів, Зимові гостинці, Наш куточок краси, Сад Матері, Швидка зелена допомога, Зелена сторінка Червоної книги, Рослинна аптека та ін.

Любити природу – це не лише милуватися її виразністю та досконалістю. Екологізм у ставленні до довкілля визначається готовністю дітей вчасно прийти на допомогу конкретним об'єктам і мешканцям природи. Небайдуже серце і дбайливі руки є запорукою справжньої – діяльної – любові до рідної землі. Кожна рослинка, кожна тваринка на нашій планет потребують уважного, чуйного, дійсно гуманного ставлення з боку дітей. Тому процес виховання повинен обов'язково передбачати екологічно доцільні форми організації дитячої праці в природі. Процес трудової діяльності дошкільників і школярів спонукається різноманітними мотивами – пізнавальними, утилітарними, суспільними та ін. Проте важливо, щоб діти, працюючи в природі, керувались також етичними та естетичними мотивами. Саме вони є надійним підґрунтям гуманного ставлення до навколишнього. Все в природі, до чого лине дитяча думка і торкається дитяча рука, має бути зігріте співчуттям і ніжністю. Учні повинні вміти однаковою мірою і відчувати красу природи, і оберігати її від наруги невігласа, і творчою працею примножувати її.

Естетико-екологічне виховання дітей та учнівської молоді передбачає включення їх у посильні трудові справи, в ході яких вони набувають конкретних навичок і умінь допомоги природі. Процес такої праці повинен бути одухотворений творчо-зацікавленим ставленням дітей до краси навколишнього світу. Тому будь-яка трудова справа, запропонована педагогом, має стимулювати дитячу самодіяльність, ініціативність, кмітливість.

Всі трудові справи, що пропонуються дітям, мають відповідати таким вимогам:

- бути посильними для дітей певного віку і враховувати їх психофізіологічні особливості;
- бути цікавими для учнів і включати різноманітні форми трудової діяльності в природі;
- бути суспільно значущими і спонукати вихованців до виконання людського боргу перед природою;
- бути екологічно доцільними і спрямовувати зусилля дітей на збереження природи рідного краю і планети взагалі.

Етапи організації трудових справ в природі:

- Підготовчий етап. Це створення необхідної установки на майбутній процес трудової діяльності, що визначить емоційно-психологічну готовність учнів до неї. Грамотно проведена педагогом попередня бесіда налаштує дітей на дієву допомогу природі. Слід уникати примусу,

менторського тону, наказових інтонацій. Варто включити вихованців у попередні екологічні розвідки на території освітнього закладу. Слід визначити конкретну програму дій і підготувати знаряддя праці.

- Діяльнісний етап. Це оптимальний вибір місця і способу дій вихованців, чіткий розподіл доручень, поточний інструктаж педагога щодо безпечності трудових дій, контроль за правильністю і точністю учнівських дій у природі, заохочення творчої ініціативи школярів
- Підсумковий етап. Це підведення підсумків трудової справи з проектуванням її найближчих наслідків (складання з допомогою педагога графіка підготовки птахів чи поливу квітів та зелених насаджень, створення картотеки швидкої допомоги природі, екологічних карт тощо). Варто практикувати підсумкову організацію виставок світлин та дитячих малюнків, присвячених трудовій справі тощо.

Очікуваним результатом естетико-екологічного виховання дітей повинні стати:

- уміння відчувати неповторність краси і виразності природи;
- налаштованість дітей на співтворчість з природою заради збереження її краси;
- здатність побачити в природі «споріднену душу», яка потребує любові і захисту;
- компетентна готовність дітей повсякчас допомогти природі та її мешканцям у скрутні для них часи.

Таким чином, авторська технологія естетико-екологічного виховання дошкільників та шкільної молоді «Еко-Дивосвіт» покликана гармонізувати ставлення молодих поколінь до природного довкілля. Результатом розширення способів пізнання природи та активізації емоційно-рефлексивної реакції на неї є народження у дітей та молоді екологічно значущої естетичної оцінки, основою якої стає *позитивний підхід до природи*. Такий підхід утворюється в результаті співвіднесення двох критеріїв – естетичного і морального. Естетичний критерій позитивного підходу до природи спирається на поняття «екологічна краса» і вимагає оцінки не лише окремих ознак естетично виразного в природі, але й всієї повноти життєвиявів, краси життєтворчості у всіх формах її існування в природі.

Оцінка екологічної краси – це розуміння всіх проявів гармонії, динамічної рівноваги, економності, простоти, доцільності, досконалого функціонування екологічної системи, відповідності її життєвого змісту до форми втілення. В результаті екологічна краса сприймається вчителем

не стільки як формалізований ідеал, вироблений людиною, скільки як максимальна концентрація довершеності об'єктів, явищ природи за її власною життєвою мірою.

Моральний критерій позитивного підходу до природи має основою поняття «екологічне добро» і вимагає орієнтації на збереження життя у всіх формах його вияву; передбачає відмову від привласнення абсолютного права на інше життя з можливістю байдужого, безпідставного його знищення; спирається на здатність до альтруїстичного самообмеження утилітарно-споживацьких потреб в ім'я блага природи; сповідує необхідність щирого самоаналізу принципів власного світовідношення з опорою на патріотичні почуття та досвід минулих вражень від суто емоційних контактів з природою.

Ці критерії об'єднує гостре відчуття вітальної цінності природи, активне життєрозуміння, щире «благоговіння перед життям» (А.Швейцер). І естетичне, і моральне переживання тут є еквівалентними «одинацями життя».

Таким чином, народжений на основі взаємодії морального та естетичного критерію позитивний підхід до оцінки природи має глибоке екологічне спрямування, тобто передбачає: гуманістичну, альтруїстичну, естетико-гедоністичну реакцію на життя, апріорне схвалення всього сущого на Землі, визнання його права на самоцінне існування, подолання суб'єктивно упередженого ставлення до певних об'єктів і явищ природи, зняття категорії потворного (зайвого, непотрібного, огидного) в оцінці об'єктів і явищ природи, які функціонують в межах здорової норми своєї життєдіяльності, в межах власного набору можливостей; відчуття спорідненості всього зі всім у цьому світі, в тому числі власної додатковості до природи у розмаїтті її виявів; спроможність досягнути цінність природи не лише як біологічного феномена утилітарного рівня, але й як соціально-духовного феномена культурно-екологічного значення, який утворюється в результаті сплаву об'єктивної біологічної цінності із суб'єктивними уявленнями про цінність об'єкта чи явища. Екологізація в такий спосіб сприймання дітьми та шкільною молоддю природи ефективно поліпшує їх особистісну спроможність впливати на рівень розв'язання екологічних проблем та забезпечує компетентнісну готовність молодих поколінь до збереження планети.